

ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
(14–16 Mayıs 2010)

INTERNATIONAL ŞIRNAK AND ITS VICINITY
SYMPOSIUM
(14–16 May 2010)

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ
SYMPOSIUM PAPERS

EDİTÖR
Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
1

ISBN : 978-605-88496-0-0

www.sirnak.edu.tr
e-posta: sempozyum@sirnak.edu.tr

Redaksiyon : Harun Takçı

Yapım - Baskı :

MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti. Örnek Oto Sanayi Sitesi 1254. Sokak No:2
OSTİM / ANKARA Tel : 0312 354 54 57 Faks : 0312 385 79 05

Birinci Baskı :

2000 Adet

Basım Yeri – Tarihi :

Ankara – 2010

Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri: Editör M. Nesim Doru
Şırnak Üniversitesi Yayınları 2010 / 1246 Sayfa
Dizin ve kaynakça var.

ISBN : 978-605-88496-0-0

Kitabın içindeki makalelerden makale sahipleri sorumludur. Kullanım hakları Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu yetkili organlarına aittir. İzinsiz alıntı yapılamaz.

**CİZRELİ BİR ÂLİMDEN ÂHİRETTE KURTULUŞ
REÇETELERİ;
İBNÜ'L-CEZERİ VE ez-ZEHRÜ'L-FÂİH ADLI ESERİ**

Osman DEMİR*

Giriş:

İbnu'l-Cezerî nisbesiyle meşhur olan Ebu'l-Hayr Şemseddin b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, kıraat ilminde zirveye ulaşan ancak bunun dışında da bir çok ilim dalında eserler veren önemli bir âlimdir. Onun başta kıraat ilmi olmak üzere hadis, tarih, tefsir, fıkıh, tasavvuf, akaid, mev'ize ve teracim türlerinde kaleme aldığı yaklaşık seksene yakın eseri vardır. İbnü'l-Cezerî'nin tebliğimize konu olan eseri ise tam olarak ez-Zehrü'l-fâih fî zikri men tenezzehe aniz'z-zünûbi ve'l-kabâih adını taşımakta olup Muhammed Abdülkâdir Atâ'nın tahkikiyle Mısır'da neşredilmiştir. Adından, “günahlardan ve kabahatlerden uzak duranı hatırlama hakkında kokulu çiçek” manasını anladığımız bu ilginç isimli eser, insanları üstün değerler edinmeye teşvik etme konusunda yazılan bir risale görünümündedir. Eser genel olarak ahirette kurtuluşa ermek için dünyada yapılması ve kaçınılması gereken davranışlar üzerinde durmaktadır. Müellif bu amaçla eserin girişinde ahiret ahvali konusunda bilgi vermekte ve burada insanı bekleyen durumlara dikkat çekmektedir. Müellifin eserine konu aldığı başlıklar genelde literatürde büyük günahlar olarak bilinen, âyet ve hadislerde kaçınılması tavsiye edilen ve her ahlak/inanç sisteminde yanlışlığı kabul edilen; anne-babaya saygısızlık, zina yapmak, gıybet ve kovuculuk, emanete hıyanet vb. davranışlardır. İbnü'l-Cezerî her başlık altında bu günden korunmak için neler yapılması gerektiğini de çarpıcı bir dille açıklamaktadır. O, eserin ilk bölümlerinde daha çok kendi görüşlerine yer verirken ilerleyen kısımlarda âyet ve hadisler ile salihlerin sözlerinden alıntılar yaparak konuyu aktarmayı tercih etmiştir.

“Cizreli Bir Âlimden Ahirette Kurtuluş Reçeteleri; İbnü'l-Cezerî ve ez-Zehrü'l-fâih Adlı Eseri”, adını taşıyan tebliğimiz başlıca iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, İbnü'l-Cezerî'nin hayatı ve ilmi kişiliği hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, ikinci bölümde onun mev'ize türüne örnek olarak niteleyebileceğimiz ez-Zehrü'l-fâih adlı eseri şekil ve muhtevâ açısından tahlil edilecektir.

A. İbnü'l-Cezerî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

1. Hayatı

751/1350 yılında Dımaşk'ta doğan İbnü'l-Cezerî'nin asıl adı Ebu'l-Hayr Şemseddin b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf'tur. Ancak o daha çok bugün Şırnak ili sınırları içinde bulunan Cizre ilçesine nisbetle meşhurdur. Müellifimize nisbet edilen el-Cezerî sıfatının kendisine dedesinden intikal ettiği söylenmektedir.¹ Daha küçük yaşta itibaren, dini

* Dr., Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni. E-posta: osmaniron@hotmail.com.

¹ Bk. Yüksel Ali Osman, İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr, İstanbul, 1996, s. 147. dn. 574.

ilimlerin tahsiline başlayan İbnü'l-Cezerî, özellikle kıraat ilminde uzmanlaşmaya başlamıştır. Kur'an ve kıraat konularında Mısır'da ve Dımaşk'ta bulunan hocalardan istifade eden İbnü'l-Cezerî, uzun süre Dımaşk'taki Emeviye Camiinde kıraat okutmuş, bu nedenle farklı diyarlardan gelen talebelerin ilgi odağı haline gelmiştir. 793 yılında Dımaşk'ta kadılığa kadar yükselmiş,² 797 yılına kadar Kudüs'teki Selahiyye Medresesinde ders okutmakla görevlendirilmiştir.³ 798 yılında Mısır'da dönemin emiriyle yaşadığı sürtüşme sonucu mallarına el konulması üzerine Antakya üzerinden Bursa'ya gelmiştir. Anadolu'ya gelişinin asıl nedeninin Yıldırım Beyazıt tarafından özel bir mektupla davet edilmesi olduğu da söylenir. Burada sultandan büyük ilgi gören İbnü'l-Cezerî'ye, büyük miktarda maaş bağlanmış, talebe yetiştirmesine imkan sağlanmıştır. Niğbolu Savaşı'ndan sonra Bursa'da meşhur eseri *en-Neşr fî kırâati'l-aşr*'ı yazan müellifimiz, *Tayyibetü'n-Neşr*⁴ adıyla bilinen manzûmeyi de burada kaleme almıştır. Bu tarihten yaklaşık yedi yıl sonra gerçekleşen Ankara Savaşı'na Yıldırım Bayezid'le birlikte katılan İbnü'l-Cezerî, savaşta esir düşmüştür. Onun şöhretinden haberdar olan Timur onu yanına getirmiş ve çeşitli ikramlarda bulunmuştur. Ardından ülkesine götürüp Keş'te inşa ettirdiği bir medresede görevlendirmiştir. Timur'un vefatından sonra torunu Sultan Halil'den izin alan İbnü'l-Cezerî, 807'de Semerkant'tan ayrılmıştır. Bir süre Herât'ta kalarak burada çeşitli eserler okutan İbnü'l-Cezerî, ardından Yezd ve İsfahan üzerinden Şiraz'a ulaşmış buralarda da bir çok talebeye kıraat okutmuştur. Sultan tarafından kadı olarak tayin edilen İbnü'l-Cezerî hac yolculukları sırasında geçtiği şehirlerde de kıraat dersleri vermeye devam etmiştir. İbnü'l-Cezerî, 827 yılında Kahire'ye döndüğünde burada Sultan Barsbay tarafından saygıyla karşılanmıştır. Vefatına kadar Kahire, Dımaşk ve Şiraz arasında dolaşan İbnü'l-Cezerî 833 yılında Şirâz'a defnedilmiştir.⁵

2. İlmî Kişiliği:

İbnü'l-Cezerî'nin zirveye ulaştığı alan şüphesiz kıraat ilmidir. O küçüklüğünden itibaren bu alanla ilgisini hiç kesmemiş, çeşitli hocalardan aldığı derslerle bu ilgiyi pekiştirmeye devam etmiştir. Sadece kıraat okuduğu hocaların sayısının 40'ın üzerinde olması bu ilme tutkunluğunu gösteren önemli bir husustur. Hocalık zamanında da o kıraat ilmini hep ön planda tutmuştur.⁶

İbnü'l-Cezerî kıraat ve hadis ilmindeki önemi dolayısıyla isnad konusunu dinin bir rüknü olarak anlamış ve *en-Neşr*'ini yazarken istifade ettiği kıraat kitaplarıyla ilgili bütün senedlerini bu eserin girişinde vermiştir. O, kıraat ilminde daha çok aşere kısmı üzerinde durmuş, yazdığı eserlerle öğretim eseslerinde kıraat-i seb'anın yerini aşerenin almasını sağlamaya çalışmıştır. Bu çalışmasıyla o, kıraat-i seb'a anlayışına bir alternatif ortaya koymakla kalmamış bu anlayışın yaygınlaşmasında önemli olan eserleri tekmil ederek *Tahbîrî't-Teysîr fî Kırâati'l-eimmeti'l-aşere*⁷ adlı eserini meydana getirmiştir. Bu çabalar sonuç vermiş, meşhur on imam kıraati yaygınlaşarak ve zaman içinde bütünlüğünü sağlayarak günümüze kadar ulaşmıştır.⁸

Onun ilmi mesâisi içinde hadisin de önemli bir yeri vardır. Yetişkinlik döneminde, gittiği her yerde hadis dersleri vermiştir. Kendi döneminde âlî isnad ve hadislerin hıfzı ile cerh ve tadil konularında dönemin önemli âlimlerinden olmuştur. Ancak zamanının fıkıh otoritelerinden fıkıh tahsil etmesine rağmen bu ilim dalında öne çıkamamıştır. İbnü'l-

² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabaketi'l-kurrâ*, Beyrut 1982, II, 249.

³ Yüksel Ali Osman, a.g.e., s. 157.

⁴ Bu eserin tahkikli neşir Ali Osman Yüksel tarafından yapılmıştır. Bk. İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr, İstanbul, 1996.

⁵ Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, XX, 551-553.

⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 250.

⁷ Bk. İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrî't-Teysîr fî Kırâati'l-eimmeti'l-aşere*, Beyrut 1983.

⁸ Altıkulaç Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, XX, 553-554.

Cezerî'nin çoğu kıraat alanında olmak üzere, hadis, siyer, tarih, tabakat ve terâcim alanlarında yüzü aşkın eseri vardır.⁹

B. İbnü'l-Cezerî'nin ez-Zehrü'l-Fâih Adlı Eseri

1. Eserin Kaynakları

a. Ayet ve Hadisler

İbnü'l-Cezerî konuları işlerken ilgili ayet ve hadislere işaret etmektedir. Ancak bu durum eserin bütününe şamil olmayıp daha çok ahiret hayatını ilgilendiren konulara münhasırdır.

İbnü'l-Cezerî'nin bazı yerlerde ayetleri iş'ârî/bâtınî bir metotla tefsir ettiği görülmektedir. Meselâ o, "Kıyamet gününde Allah namına yalan söyleyenlerin yüzlerini kararmış görürsün"¹⁰, ayetinin tefsirini meşhur sûfî Zünnûn'a yaptırmaktadır. Buna göre, bu ayette geçen "yüzleri siyahlaşanlar" dan kasıt "Allah'ın muhabbetini istediği halde doğru sözlü olmayanlar"dır.¹¹ O buna uygun olarak bazı ayetleri farklı bağlamlara taşıyabilmektedir. Buna göre firavun ehli hakkında indiği sâbit olan "Onlar bizi bu şekilde öfkelerince biz de onlardan intikam aldık ve hepsini suda boğduk"¹² ayetinin anlamının Allah'ın cezasından (mekr) emin olmayan müminleri içine alacak biçimde genişletilmesi gösterilebilir.¹³ Din âlimleri ilke olarak Kur'ân'dan çıkarılan bâtinî ve iş'ârî manaların lafzî ve zâhirî anlamla çelişmemesi gerektiğini belirtmişlerse de zaman zaman bu çerçevenin dışına çıkan yorumların da bulunduğu görülmüştür.¹⁴

Bu hususa bir başka örnek "Onlar esir olup size gelirlere bedelini verirsiniz"¹⁵ ayetinde görülmektedir. Ona göre buradaki, "esir olup geldiklerinde" ifadesinden kasıt "şehvetler", "bedelini verirsiniz" ifadesinden kasıt ise "sizi riyazet ve mücadele ile tedavi eder" şeklindedir. Çünkü ona göre Allah Teâlâ şehvetle meşgul olan bir kalbe tecellî etmez.¹⁶ Bir başka yerde o, "Müminler kurtuluşa ermiştir"¹⁷ ayetini Ka'bü'l-Ahbâr'ın ağzından şöyle açıklar: "Allah, önce Âdem'i ardından Cennet'i yarattı ve ona konuşmasını emretti. Bunun üzerine Cennet; "Müminler kurtuluşa ermiştir", dedi."¹⁸ İbnü'l-Cezerî cehennemliklerin halinden bahsederken temas ettiği ayetlerde ise bu türden yorumlardan kaçınmıştır.¹⁹

İbnü'l-Cezerî Kur'ân'ın 102. suresi olan Tekâsür suresinin tefsirini ise şöyle yapmaktadır:

"Çoklukla öğünmek sizi helâk etti."

Burada geçen "iksâr" tan kasıt, mal ve evlat çokluğuyla öğünmektir. Bu durum amellerin Allah'a arzolanduğu günde insanları meşgul eden bir durumdur.

"Ta ki kabirleri ziyaret ettiniz."

Ahbaplarınızdan ve dostlarınızdan ayrıldınız. Kıyamete kadar toprak tabakaları arasında rehin halinde, şaşırılmış bir vaziyette kaldınız.

"Evet, kesinlikle bileceksiniz."

⁹ İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin tam listesi için bk. Yüksel Ali Osman, İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr, s. 201-203. Ayrıca bk. Altıkulaç Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", DİA, XX, 554-557.

¹⁰ Zümer 39/60.

¹¹ İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 75.

¹² Zuhruf 43/55.

¹³ Bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 76.

¹⁴ Bu konuda geniş malumat için bk. Uludağ, Süleyman, "İş'ârî Tefsir", DİA, XXIII, 424-427.

¹⁵ el-Bakara, 2/85.

¹⁶ İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 76.

¹⁷ el-Mü'minûn, 23/1.

¹⁸ İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 104.

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 107-108.

Kabirlerden boyunlarınızı uzatmış bir şekilde görüldüğünüzde ve Rabbü'l-âlemîn'in size vaadettikleri gerçekleştiğinde...

“Sonra evet kesinlikle bileceksiniz.”

Kıyamet bütün afetleriyle birlikte görüldüğünde, sema yarılp içindekiler yere döküldüğünde, insanlar içlerindeki dışarıya çıkardıklarında, hamile kadınlar çocuklarını unuttuklarında, kıyamet dehşetinden çocukların saçları ağardığında, güneş tutulup harareti arttığında...

“Hayır, keşke bilseydiniz”.

Can boğaza dayandığında ve teraziler kurulduğunda halin nice olur ey Adem oğlu. Amel defterleri açılır, mazlumlar zalimlerin yakasına yapışır.

“Yakin bir ilim.”

Karanlık bulutlar çöktüğünde melâike-i kirâm yeryüzüne iner. Ruhü'l-Emîn konuşur, melekler safta durur, Rahmân'ın izin verdiğinden başka kimse konuşamaz. Beklemek ve ayakta durmak uzadıkça uzar.

“Cehennemi göreceksiniz.”

İri yapılı ve güçlü meleklerin yürüttüğü cehennem gelir. Sanki o cehennemliklere olan öfkesinden parçalanacak gibidir. Arkasından ona “Ey Cehennem doldun mu?” diye seslenilir: Cehennem cevap verir; “Daha var mı?”

“Sonra O Cehennemi tekrar göreceksiniz!”

Sırat köprüsü Cehennemin üzerine uzatıldığında onun yakınlığını duyar, ne korkunç olduğunu görürsünüz. Onun mekanında ve tabakalarında bir münadi, onun zincirlerine ve kancalarına tutunmuş birisi görünür:

“Sonra o gün nimetlerden sorulacaksınız.”

Bir gölgeliğin gölgesinden, haram kazançtan, soğuk su içmekten ve sıcak elbise giymekten.²⁰

Hadisler konusunda ise, İbnü'l-Cezerî'nin çoğunlukla doğrudan Peygamber'den isnadsız rivayetler naklettiği görülmektedir. Bazı hadisleri ise İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Hz. Aişe ve Enes b. Malik gibi sahabeden mevkuf olarak rivayet etmektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin eserinde naklettiği hadislerin tahrîci, eserin tahkikli neşrini yapan Muhammed Abdülkâdir Atâ tarafından yapılmıştır. O, bir çok hadisin kaynağını muteber hadis kaynaklarında bulamadığını belirtmekte, bazı hadislerin metni konusunda kaynaklarda ihtilaf bulunduğunu zikretmekte ve bazı hadisler hakkında zayıf hükmünü vermektedir.²¹ Abdülkâdir Atâ'nın dipnotta kaynağını verdiği hadislerin çok azı muteber hadis kaynaklarında geçmektedir.²² Eserin tahkikli neşrinde hadislerle ilgili dipnotlarda zikredilen kaynaklar şunlardır:

Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat* ve *Mu'cemü'l-Kebir*; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*; Süyûtî, *el-Câmiü'l-Kebîr*, Deylemî, *el-Firdevsü'l-ahbar*; Dârekutnî, *Sünen*, Ebû Ya'lâ, *Müsned*; Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*; Dârimî, *Sünen*; Hakîm en-Nisabûri, *Müstedrek*; Tayâlîsî, *Müsned*; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*; Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtare*, İbn Hibbân, *Sahîh*, Bezzâr *Müsned*; Heysemî, *Buğyetü'l-bâhis*.

²⁰ İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 93-94.

²¹ İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 25, dn.1; s. 56, dn.1; s. 74, dn.1

²² Hadis kitaplarının dereceleri hakkında bk. Çakan, İsmail L., Anahatlarıyla Hadis, İstanbul 1984, s. 49-51.

Bunlardan Taberânî, Deylemî, Dârimî ve Tayâlsî'nin kitapları muteber hadis kaynaklarının üçüncü ve dördüncü tabakasını oluşturmaktadır.

b. Şiirler

İbnü'l-Cezerî eserinde işlediği konuları şiirlerle de süslemeye özen göstermiştir. Eserde şiirler büyük yekün tutmaktadır. Hemen her konu mutlaka belirli uzunluklarda bulunan şiirlerle de desteklenmektedir. Böylece o, şiirin etkileyici gücünden de yararlanarak anlatımı güzelleştirilmeye çalışmıştır. Bunda onun kıraat ilmine olan vukûfiyetinin de etkisi vardır. Şüphesiz o, Kur'an'ın şiirsel bir tarzda gelmesinin ve bunun insanda yarattığı tesirin de farkındadır. Şiirin soyut düşünmeye alışmış olan kişiler üzerinde güçlü etkisinin olduğu kuşkusuzdur. Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî şiirleri anonim bir tarzda, "Bir şiirde şöyle denildi" ifadesiyle nakletmektedir.

c. Şahıslar

İbnü'l-Cezerî, ahirette mutluluğa ulaşmak için dünyada sakınılması gereken davranışları aktarırken çeşitli kişilerden iktibaslarla konuyu işlemeye çalışmıştır. O, her bir konu altında mutlaka farklı tabakalardan kişilerin görüşlerine ya da tecrübelerine yer vermiştir. İbnü'l-Cezerî'nin kendisinden alıntı yaptığı kişiler duruma göre; bir peygamber, sahabe, tâbiîn ya da salihlerden biri olabilmektedir. İbnü'l-Cezerî eserde mutasavvıfların tecrübelerine de büyük yer vermiştir. Böylece iddialarını halk nezdinde muteber kişilerin deneyimleriyle güçlendirmiştir. Müellif bazı yerlerde rahiplerin yaşantılarından aktarımlar yapmakta, Cebrâil-peygamber diyaloguna da değinmektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin eserinde zikrettiği kişilerden ilki peygamberlerdir. Bu peygamberleri; Hz. İbrahim, Hz. Yusuf (as), Hz. Eyyub (as), Hz. Dâvud (as), Hz. Süleyman (as), Hz. Zekeriyya (as), Hz. Musa (as), Hz. İsa (as) şeklinde sıralamak mümkündür. Müellif peygamberliği konusu ihtilafli olan Hz. Lokman (as)'dan da alıntılar yapmaktadır. Bu peygamberlerin tamamının İsrailoğullarına gönderilmiş olması dikkat çekicidir. Bu durum, İbnü'l-Cezerî'nin eserindeki alıntıların İsrâiliyyat kaynaklı olması ihtimalini güçlendirmektedir. Bilindiği üzere İsrâiliyyâtın muhtevası oldukça geniş olmakla birlikte, bu türden rivâyetler genellikle İsrâiloğullarına gönderilen peygamberleri, bu peygamberlerin günahkarlara yaptıkları uyarıları, bunlara verilen cezaları, zâhidlerin söz ve davranışlarıyla onların manevî lütuflarını konu almaktadır.²³ İsrâiliyyât'ın İslâmi disiplinlerle ilişkisi oldukça tartışmalı bir konudur. İbnü'l-Cezerî'nin bu türden rivâyetleri İslâm'ın temel konularına uygun düştüğü için almış olma ihtimali yüksektir. Müellifin Mısır, Şam ve Kudüs gibi Ehl-i Kitâbın yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yetişmesi ve buralarda eğitim-öğretim faaliyetinde bulunması da bu etkinin oluşmasında etkili olmuştur. Eserin mev'ize türünde yazılması da müellifin bu rivâyetlere yer vermesine zemin hazırlamıştır. Çünkü insanları ahlâkî konulara yönlendirmek amacıyla yazılan bu türden eserlerde kaynak kullanımı konusunda esnek bulunduğu görülmektedir.

İbnü'l-Cezerî, doğrudan sahabeden mevkûf hadis rivâyet etmekte böylece iddialarını, İslâm toplumunun ilk fikir uygulayıcıları ve rol modelleri olan kişilerden hareketle temellendirmektedir. Müellifin eserinde zikrettiği sahabeleri şöylece sıralamak mümkündür: Hz. Useyd (ra), Hz. Huzeyfe (ra), Hz. Muâz (ra), Hz. Hasan b. Sâbit (ra), Hz. Ömer b. el-Hattâb (ra), Hz. Alkame (ra) Hz. Asım (ra), Hz. Ebu Derdâ (ra) Hz. Enes b. Mâlik (ra) Hz. Ebû Hüreyre (ra).

İbnü'l-Cezerî tabiînin önde gelen şahsiyetlerine de yer vermiş, onların hayatlarından kesitler sunmuştur. Müellifin eserine aldığı tabiînden şahsiyetlerin isimleri şöylece sıralamak mümkündür: İbn Abbas (ra), Said b. el-Müseyyeb (ra), İbn Aclân (ra), Süfyân es-Sevrî (ra),

²³ Hatiboğlu, İbrahim, "İsrâiliyyat" DİA, XXIII, 195.

Veysel Karani, Mâlik b. Dinar (ra), Hasan Basrî (ra), Esmâ (ra) Ömer b. Abdülazîz (ra), Rebî b. Heysem (ra), Ebû Müslim el-Hûlânî (ra), Vehb b. Münebbih (ra), Hz. Kabû'l-Ahbâr (ra), Rebi' b. Heysem (ra), Hişam b. Hakem (ra), İbn Mübârek (ra), Mutarrif b. Abdullah (ra), Mesrûk (ra). Bu isimler aynı zamanda tasavvufî yönü de olan kişilerdir.

İbnü'l-Cezerî eserinde sıkça atıfta bulunduğu kişiler ise mutasavvıflardır. O mutlaka her bir konuyla ilgili onlardan bir ya da birkaç tecrübe aktarmıştır. Eserde bahsi geçen mutasavvıfları şöylece sıralamak mümkündür: İbrahim b. Edhem, Cüneyd-i Bağdâdî, Yahya b. Muâz, Dayğam b. Mâlik, Seriyüs's-Sakatî, Bişr-i Hafî, Rabiâtü'l-Adeviyye, Vâsıl b. Hişam, Ömer b. Uteybe, Yezîd er-Rukâşî, Atâ es-Sülemî, Ubeyde el-Havvâs, Şiblî, Zünnûn Mısırî, Bayezid-i Bestâmi, Fudayl b. İyaz, Haccâc-ı Zâhid, Abdullah el-Kinânî, Ma'rûf el-Kerhî.

Temel tezi, ahirette kurtuluşa ulaşmak için dünya nimetlerinden el etek çekilmesi gerektiği olan bir eserde zühd anlayışının temsilcisi olan şahsiyetlerin ön planda olması doğal karşılanabilir. Böylece müellif kendi görüşlerine dayanak oluşturabilecek pratik bir zemin hazırlamıştır. Müellif eserinde Hristiyan mistiklerinden de alıntılar yapmaktadır. Bu hususun İbnü'l-Cezerî'nin zühd olgusunu dinler üstü bir konu olarak görmesinden kaynaklandığı düşünülebilir.²⁴

2. Muhteva

İbnü'l-Cezerî, eserin giriş kısmı hariç ele aldığı konuları kişisel görüşlerini aktarmaktan ziyade doğrudan ayet, hadis ya da kişilerin görüş ya da deneyimlerinden anekdotlarla işlemeyi tercih etmiştir. O eserini elli iki bölüme ayırmış ve bu konuda belli bir sistematığe bağlı kalmamıştır. Meselâ, kitaba öldükten sonra dirilme ile başlayıp herkesin dikkatini buraya çektikten sonra dünya hayatıyla ilgili konulara girmiştir. Eserin bölümleri incelendiğinde aslında kitabın dünya ve ahiret olmak üzere iki ayrı kısma ayrıldığı görülür. Ancak müellif her vesileyle bu iki dünya arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurma gayretinde olmuş ve bunu sık aralıklarla yapmıştır.

Müellifin ele aldığı konuları yukarıda bahsettiğimiz tasnife bağlı kalarak şu şekilde sıralayabiliriz. Ahiret hayatıyla ilgili konularda başlıca şu hususlar işlenmiştir: Ölüm, ölüm anı korkusu, ruhun kabzedilmesi, kıyametin kopması ve bu anda yaşanan korkular, haşr ve mahşer, mahşer meydanında karşılaşılabilecek durumlar, hesap günü, bu günde insanların Allah'ın huzuruna çağırılması (nidâ), amellerin Allah'a arz edilmesi, hesap gününde Allah'ın huzurundan kovulanlar ve burada kendini güvende hissedenler, amellerin mizanda tartılması, Allah'ın azap edeceği kişiler, günahlara keffaret olan işler, insanın Cennete girmesini sağlayan fiiller, müminlerin Cennete girmesi ve burada ruhların buluşması, Cehennemliklerin durumu.

Müellife göre ahiret saadetine ulaşmak için dünyada yapılması ve kaçınılması gereken davranışlar ise şöylece sıralanır: Nefis muhasebesi, insanın Allah katındaki değerini bilmesi, gafletten uzak durmak ve Allah'ı sürekli olarak anmak, ana-babayı üzmemek, zinadan sakınmak, Allah'a karşı gelmemek, dünyaya aldanmamak, dünyada hüzünlenmek, gıybet ve dedikodudan (nemîme) uzak durmak, mazlumun duasından sakınmak, emanete hıyânet etmemek, ölümü hatırlamak, şehvetten kaçınmak, Allah'ın azabından kurtulmak için dua etmek, Allah korkusu (takva), günahları küçümsememek, tövbe etmek, Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek, Allah'a itaat etmek, dünyayla meşgul olmamak, helâlinden yemek, Allah'a kavuşmayı hatırlamak, anlaşmayı bozmamak, farzları eda etmek, haramlardan el çekmek.

²⁴ Bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrû'l-fâih, s. 72, 79, 109, 110.

İbnü'l-Cevzî, bunlara ilave olarak, salihlerin tövbe etmek ve günahlardan uzak durmak konusundaki sözlerini, evliyâların kerâmetlerini, Ebü'l-Hasan es-Sevrî'nin ibadet keyfiyetini, Allah'ın kulunu dünyada sevmesinin alametlerini ve Resûlullâh'ın (sav) kadınlara tavsiyelerini ayrı başlıklar altında ele almıştır.

İbnü'l-Cezerî'nin *ez-Zehru'l-Fâih* adlı eseri muhtevâ açısından tahlil edildiğinde başlıca aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. Hukûkullâh

Müellifin eserini kaleme alma nedenini hemen eserin başlığında vermektedir. Buna göre müellif günah ve kabahatlerden uzak duran kişiyi kokulu bir çiçeğe benzetmekte ve bu kişinin vasıflarını insanlara hatırlatmayı amaçlamaktadır.

İbnü'l-Cezerî eserin hemen başında kulun uyması gereken kurallar içinde en yücesinin hukûkullah²⁵ olduğunu, çünkü O'nun nimetlerinin sayılamayacak kadar çok bulunduğunu, fakat insanların sürekli olarak ileride pişman olacakları işler yaptıklarını belirtmektedir. Ona göre bu hakkın ödenmesi gerekir ve bunun için dünyada bazı davranışları yapmak, bazılarında ise sakınmak şarttır. Müellif önsözde bu hedefe yönelik tavsiye niteliğinde cümlelerle muhatabın zihnini ileride ele alacağı konulara hazırlamaktadır. İbnü'l-Cezerî'ye göre dünyada hukûkullah için gerekli olan şartlardan gafil olmamak kişinin kendi menfaatinde. Burada zikrolunan menfaat daha çok uhrevî açıdan olup bu özelliklerle donanmanın dünyevî sonuçları üzerinde durulmamaktadır. Bu da onun konuyu Allah hakkı ölçüğünde değerlendirdiğinin bir göstergesidir. Ona göre husus, dünyanın değerinin de gerçek ölçüsüdür. Ahirette sorguya çekileceğini bilen insan hareketlerine dikkat etmeli, dünya işlerinden ahiretine uygun olanı almalı diğerlerini ise terketmelidir.

2. Dünya-Ahret Dengesi

Eserde ahirette saadete ulaşmak için dünyanın zemmedilmesi öne çıkan hususlardan biridir. Eserde bu tasavvufî-zâhidâne üslup oldukça belirgindir. Müellif bu konuda bir denge gözetmek yerine dünya aleyhine bir yaklaşımda bulunmayı tercih etmiştir. Ona göre ahiret mutluluğuna ulaşmanın yolu dünyanın tam anlamıyla terkedilmesinden geçer. Bu durum yukarıda zikrolunan hukûkullah hedefine ulaşmanın da koşuludur. Allah hakkı ön planda olunca insan doğrudan uhrevî amellere yönelmekte, dünya hem kalben hem de kesben terkedilmesi gereken bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Müellife göre iman mahalli olan kalbin arındırılması da ancak bedenî hazzlardan uzaklaşmakla mümkündür. İbnü'l-Cezerî bu tez istikametinde konuları ele almış, kaynakları da bu yönde yorumlamıştır.

Dikkati çeken bir diğer husus, kitapta ölüm hadisesinin acı ve korku verici bir üslupla betimlenmesidir. Bu durum eserin bütününde de göze çarpan "uzaklaştırıcı" yaklaşımın bir onucudur. O, gerek dini metinlerde gerekse İslâm geleneğinde bu tercihi destekleyecek örnekler bulmakta zorlanmamıştır. Onun verdiği, müminlerin son nefesinde imanını şeytana kaptırma endişesi taşıması ve ölüm esnasında korkunç acılar çekilmesi türünden bilgiler ihtiyatla karşılanmalıdır. Kur'ân'da ölüm hali tasvir edilirken ölüm telaşından ve baygınlığından bahsedilmekte ancak bu durum kâfir, zalim ve münafıkların halini ifade etmektedir.²⁶ Kur'ân'da ayrıca meleklerin kâfirlerle münafıkların ruhlarını alırken yüzlerine

²⁵ Fıkıhta hukûkullah denilince ilk planda iman ve ibadet gibi yalnızca Allah'a yöneltilebilen, sadece O'nun layık olduğu haklar; ayrıca belirli bir kişi ve zümreyi değil kamu yarar ve düzenini ilgilendiren haklar kastedilir. Buna göre sırf Allah hakkı sayılan fiil ve hükümler sekiz gruba ayrılmakta bunlardan ilki olarak ise; sırf ibadet niteliği taşıyan namaz, oruç, hac ve zekat gibi fiiller gösterilmektedir. Bk. Bardakoğlu, Ali, "Hak", DİA, XV, 142-143.

²⁶ Bk. Kâf 50/19; el-Vâkıa 56/83-84; el-Kıyâme 75-26-30.

ve arkalarına vuracakları²⁷ dini gerçekleri yalanlayarak kendilerine zulmeden kişilerin ruhlarını kabzederken onları azarlayacakları ifade edilmektedir.²⁸ Hz. Peygamber'in son nefesinde acı çektiği ve Allah'tan bu sarsıntıya karşı yardım istediği de Hz. Aişe'den nakledilmiştir.²⁹ Bununla birlikte bir âyette ebedi hayata hazırlık açısından dünyanın önemi vurgulandıktan sonra insanın dünya hayatından nasibini almayı unutmaması istenmiştir.³⁰ Çeşitli âyetlerde de dünya nimetlerinden belirli çerçevede istifade edilmesi istenmiştir. Kur'an'da dünya ve ahiret birbirinin alternatifi olacak bir şekilde birbirini tamamlayan bir şekilde verilmiştir. Bu nedenle birini elde etmeye çalışırken diğerinden vazgeçmek gerekmemektedir. Dünyada refah içinde yaşanarak âhiret mutluluğu elde edilebilir. Nitekim âyette müslümanlar Allah'tan hem dünyada hem de âhirette iyilik istemişler³¹ birçok âyette Peygamberlere ve müminlere hitap edilirken dünya ve âhiret mutluluğu birlikte vurgulanmıştır.³² Bununla birlikte Kur'an bir çok yerde dünya hayatının aldatıcı bir meta olduğunu, bir oyun ve eğlenceden ibaret bulunduğunu da bildirmektedir.³³

Eserde dünya hayatının zemmedilmesi ahirette kurtuluşun koşulu olarak gösterilmektedir. Tasavvufta zühd ekolleri içinde bu yaklaşımın oldukça genel kabul gördüğü bilinmektedir. Ölüm ve sonrasını çokça düşünmeleri sûfleri ölmeden evvel ölmeye, yani kötülük yapmayı emreden nefsi etkisiz hale getirerek kötü duygu ve düşüncelerden fani olmaya götürmüştür. Bunun için yemeyi, uyumayı ve konuşmayı en aza indirmişler; inzivaya çekilerek kendilerini, ibadete, zikre ve tefekküre vermişlerdir.³⁴ Böylece dış kültürlerden de gelen eğilimlerle, dünyadan el etek çekip kendini tamamıyla âhirete adayanlar olmuştur. Dünyaya karşı soğuk duranlar anlamındaki zühhâd kelimesiyle ifade edilen zümrenin ortaya çıkışı ve bunların herkesten saygı görmesi, sonraları bu zihniyetin daha da güçlenerek tasavvufta devam etmesine ve dünyaya karşı ilgisiz, işsiz güçsüz bir grubun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tasavvufî ve ahlâki eserlerde dünyanın nefret etmenin fazilet olduğunu işleyen konular ağırlık kazanmış, inandırıcı olmak için de hadisler uydurulmuş, İsrâiliyat'a başvurulmuş, hatta ruhbanların sözleri delil olarak gösterilmiştir. Bu rivayetlerin meydana getirdiği olumsuz havayı kırmak isteyen çevreler de yine hadisleri ve hadis olduğu ileri sürülen sözleri kullanarak bozulduğuna inandıkları dünyâ-âhiret dengesini yeniden kurmaya çalışmışlardır. İlk dönemde Sünnî, Mu'tezilî, Şîî ve Harici âbid ve zâhidlerin büyük çoğunluğu dünyayı çeşitli şekillerde kötülüyor ancak bundan dünyayı tamamıyla terketme sonucunu çıkarmıyorlardı. Bununla beraber bu dönemde dünyadan yüz çevirip inzivaya çekilen hatta harabelerde mezarlıklar ve mağaralarda tek başına yaşayan âbid ve zâhidlere rastlanmış, bunların sayısı gittikçe artmıştır. Zahid ve sufilerin büyük çoğunluğu nefret ettikleri ve lanetledikleri dünyayı kötölemek için son derece ağır ve tahkir edici sözler sarfetmişlerdir.³⁵ Oysaki dünyanın karşısına kötümser bir tavırla çıkmak doğru değildir. Zira bu türden bir tavır insanın hem bedenî hem de ruhî hayatı için kötü sonuçlar doğurabilir.³⁶ Zira insanda dünya sevgisi fitrîdir. İnsanın dünya ile ilgisi onun temel ihtiyaçlarını gidermesi açısından son derece önemlidir.

²⁷ el-Enfâl 8/50-51; Muhammed 47/27-28.

²⁸ en-Nisa 4/97; el-A'râf 7/37; en-Nahl 16/28-29.

²⁹ Bk. Buhârî, "Rikâk", 42; İbn Mâce, "Cenâiz", 64.

³⁰ el-Kasas, 28/77.

³¹ el-Bakara 2/201; el-A'râf 7/156.

³² el-Bakara, 2/130; Âl-i İmrân 3/45.

³³ Âl-i İmrân 3/185; el-En'âm 6/132.

³⁴ Uludağ, Süleyman, "Ölüm" DİA, XXXIV, 37-38.

³⁵ Uludağ, Süleyman, "Dünya", DİA, X, 23-24. Meselâ bunun için bk. Bk. Ebû Tâlip el-Mekkî, Kûtü'l-kulûb, Kahire 1310, I, 248-265.

³⁶ Bk. Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn, (trc. Ali Aslan), İstanbul 1971, III, 199. Gazzâlî bir başka eserde insanları dünya-ahiret dengesi açısından üç gruba ayırır ve bu gruplar içinde en faziletlisinin dünya ve âhirete hakkını verenler olduğunu belirtir. Bk. Gazzâlî, Mîzânü'l-amel, Kahire 1973, s. 153-157.

3. Rüyada Gör(ül)me Olayı ve İzahı Zor Bazı Hadiseler

İbnü'l-Cezerî'nin "rüyada görme/görülme" hadisesine eserinde bir tür bilgi türü olarak sıkça yer verdiği anlaşılmaktadır.³⁷ O, bir çok konuyu rüyada görülen kişinin ağzından aktarmaktadır. Bu kişilere genelde "Allah'ın onlara nasıl davrandığı" sorusu yöneltilmekte ve bunun cevabında insanlar, önce Allah huzurunda sorguya çekildiklerini, burada çeşitli sıkıntılarla karşılaştıklarını ancak sonuçta O'nun rahmetiyle cennete girdiklerini kaydetmektedirler.³⁸ Bu durum tasavvufta rüyânın ve mükâşefenin bir bilgi kaynağı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Oysaki İslâm itikadı açısından rüya, bilginin kaynakları arasında sayılmadığı gibi bu tür bir bilgiden hareketle objektif bir yargıya da varılamaz. Alimler özellikle öldükten sonraki hayat konusunda mütevâtir haber dışında bir bilgi kaynağını kabul etmemişlerdir. Bu durum, İbnü'l-Cezerî'nin tasavvufî eğiliminin bir sonucu olarak görülüyor. Ayrıca rüyada Allah'la konuşan kişilerin ifadelerine yer verilmektedir ki bu hususun imkanı tartışmalıdır.³⁹ Allah'ın rüyada görülüp görülemeyeceği meselesinde Şia ve Mu'tezile alimlerinin görüşü olumsuz, Ehl-i sünnetin görüşü ise olumludur. Kelâm âlimlerinin umumi kanaatine göre rüya kesin bilgi vasıtası değildir. Mutasavvıflar ise çok önemli konularda rüya yoluyla elde ettikleri bilgilere dayandıklarını ileri sürmektedir.⁴⁰ İlk zâhid ve sûfilerden itibaren rüya tasavvufun önemli bir konusu ve bilgi kaynağı olmuştur.⁴¹

Bunun yanında eserde Allah, insanların konuşmalarının arasına giren, çeşitli durumlarda onlara doğrudan seslenen bir konumda gösterilmektedir ki bu hususun da ihtiyatla karşılanması gerekir.⁴² Her ne kadar Kur'an'da Allah'ın Peygamberlerle konuşmasından bahsedilmekle birlikte⁴³ bunun normal insanlar için sıradan durumlarda düşünülmesi söz konusu değildir. İbnü'l-Cezerî eserde tövbesinin kabul edilmesinin hemen ardından ruhunu teslim eden insanlardan⁴⁴ ve dünyayı bin yıl yöneten kişilerden bahsedilmektedir ki⁴⁵, bunların akıl ile izahı oldukça güçtür. Ayrıca bir yerde komşusuna eziyet eden bir adamın velâyet özelliklerine sahip olduğuna işaret edilmesi⁴⁶ dinin zahiri ile tezat teşkil etmektedir. Tüm bunlara ilave olarak eserde denizin üzerinde yürüyen, deniz canlılarına hükmeden⁴⁷, köpek, balık vb. canlılarla konuşan sıradan insanlarda görülen ma'net tarzındaki harikulâde

³⁷ Eserde, rüyada Allah'ı gören kişilerden biri Hasan Basri'dir. O burada Allah'tan bağışlanma istemiş Allah da ona; "İleride iyilik yaparsan mazide yaptıklarını bağışlarım. Eğer gelecekte kötülük yaparsan hem geçmiş hem de gelecek günahlarını alırsın" diye cevap vermiştir. Bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehru'l-fâih, s. 39.

³⁸ Bunlardan birinde, Malik b. Dinar rüyasında gördüğü İbn Beşşâr'a öldükten sonraki durumunu sormuş, bunun üzerine gözlerinden yaşlar boşanan İbn Beşşâr, türlü sıkıntılarla karşılaştıktan sonra sonra Allah'ın hasenâtlarını kabul ettiğini ve günahlarını bağışladığını belirtmiştir. Öldükten sonra rüyada görülen Şiblî, Allah'la arasında geçen şu diyaloga yer verir: Allah: "Ey kulum kötülük yaptın, sonra vazgeçtin, sonra tekrar o kötülüğü işledin. Şibli: "Ey Efendim, senden bana bir haber gelmedi." Allah: "Benim hakkımda sana ne söylendi? Şiblî; "Senin cömert olduğun ve affettiğin." Bunun üzerine "Bu sözünle beni ikna ettin" diyen Allah onu bağışlar. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehru'l-fâih, s. 41-42.

³⁹ Hasan Basri tövbesini bozan bir adam nedeniyle Allah'ı rüyada görmüş ve O'nun itabına maruz kalmıştır. Bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehru'l-fâih, s.39.

⁴⁰ Çelebi, İlyas, "Rüya", DİA, XXXV, 307.

⁴¹ Uludağ, Süleyman, "Rüya", DİA, XXXV, 309-310.

⁴² Meselâ, Şiblî'nin meclisinde yaşlı bir adam ve bir kadın arasında vuku bulan konuşma sırasında ansızın bir ses duyulur: "Ey Şiblî, meclisinde bulunanların hepsini surf şu kadının hakkımızdaki hüsnü zannı sebebiyle bağışladık." İbnü'l-Cezerî, ez-Zehru'l-fâih, s. 42.

⁴³ el-A'râf 7/143; eş-Şûrâ 42/51.

⁴⁴ Kabe'yi üzgün ve tedirgin bir halde tavaf eden kadın birden bir ses duyar ve kendisine bağışlandığı söylenir. Ardından kadın ruhunu teslim eder. Bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehru'l-fâih, s. 43.

⁴⁵ Hz. Davud, bir mağaranın girişinde üzerinde dünyayı bin yıl yönettiğini söyleyen Sana kralı Vesim'e ait olduğunu yazan bir taşta rastlamıştır. Bk. İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 79.

⁴⁶ Bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehru'l-fâih, s. 43.

⁴⁷ Meselâ, bunlardan birinde bineği aranmak istenen bir genç denizin üzerinde yürümekte ve tek bir sözü üzerine deniz canlıları ağızlarında birer mücevherle su yüzüne çıkmaktadırlar. Bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehru'l-fâih, s. 45.

olaylardan alışıldık bir tarzda bahsedilmesi de⁴⁸ üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu hususlar şüphesiz esere bolca yansıyan keramet anlayışının bir tezahürüdür.⁴⁹ İlk üç nesilden nakledilen kerâmetlerin çoğunun zayıf hadislere dayandığı kabul edilmektedir.⁵⁰

4. İbadet ve Taatte İtidal

İbnü'l-Cezerî eserinde konuları ele alırken çoğu zaman oldukça mübalağalı bir üslup kullanmıştır. Bu husus okuyucuya ümit vermek yerine korkutarak motive etmeyi hedeflemektedir. Öyleki bu husus çoğu zaman gerçeklik sınırlarını aşmakta okuyucuyu karamsar ve ümitsiz bir havaya sokmaktadır. Örneğin eserde sıkça, cehennemi düşünmekten iç organları parçalanan insanlardan⁵¹, her gün Allah'a bin defa secde eden kişilerden, gecenin tamamını secde ile geçiren âbidlerden,⁵² gözleri şişinceye kadar ağlayanlardan, ayakları şişinceye kadar namaz kılanlardan, nefesine eziyet etmek için vücudunu kırbaçlayanlardan, cehennem korkusundan ciğerleri parçalananlardan,⁵³ sabaha kadar ağlayanlardan, Allah'a uykuda gitmemek için gece hiç uyumayanlardan, ahiret azabını düşünmekten küçük abdestinden kan gelenlerden, gözpınarları kararınca kadar ağlayanlardan, cehennem korkusundan ölen çocuklardan⁵⁴ bahsetmektedir. Kur'an bir çok ayetinde cehennem azabından ve kafirlerin burada bekleyen işkencelerden bahsetmesine rağmen müminleri cennette karşılaçacakları nimetleri de müjdelemektedir. Tüm bunlar Kur'anın insan psikolojisinde bu yönde mevcut dengeyi gözettiğini göstermektedir. Ayrıca Hz. Muhammed bir tebliğ metodu olarak müjdeleyici ve ümit verici olmayı teşvik etmiştir.

Bu tarz bir anlatım nasların zâhiriyle de çelişmektedir. Örneğin Allah geceyi dinlenmek için gündüzü ise çalışmak için yarattığını belirtmektedir.⁵⁵ Sünnette de Peygamberin gecenin bir bölümünü ibadete ayırdığı sâir kısmında ise dinlenerek geçirdiği bilinmektedir. Hal böyleyken evlenmelerinin şükürü olarak kırk sene boyunca Allah'a şükür orucu tutan karı kocanın⁵⁶ bu davranışını anlamak zorlaşmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin verdiği örnekler havf ve recâ dengesini havf lehine bozmak ve itidâlden uzaklaşmak olarak görülmelidir. Peygamber ibadet dahil dinde aşırılığı reddetmiştir. Ondan gelen hadislerde ibadetlerden yeme ve içmeye, giyim kuşam vb. ihtiyaçlara kadar hayatın her alanında dengeli ve ölçülü olmaya önem verilmiştir. Hadislerde aşırı dünyevîleşme kadar reddedilen hususlardan bir diğeri de ibadet adına dahi olsa bütünüyle dünya işlerinden kopacak kadar aşırılığa sapmaktır.⁵⁷ Ancak dünya nimetleri karşısında sabır, kanaat, tevekkül ve zühd gibi kavramlarla ortaya konulan bu ölçülü tavır zamanla bazı mutasavvıflar ve tarikatlar tarafından dünyaya büsbütün sırt çevirme noktasına kadar gitmiştir.⁵⁸ Bu konuda İbnü'l-Cezerî'nin verdiği örnekler çeşitli aşırılıklar

⁴⁸ Beyazıt Bestâmi'nin önünde dile gelip konuşan köpek için bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 51. Sırtındaki çocuğun alınmasını isteyen balık için ise bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 79.

⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, Şiblî (ra)'nin ağaçla, Üveys'in koyunla konuşması türünden harikulade olaylara yer verir. Bk. İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 88.

⁵⁰ Bk. Uludağ, Süleyman, "Keramet" md., DİA, XXV, 266.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 23.

⁵² İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 17.

⁵³ İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 97.

⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 21.

⁵⁵ Bk. Nebe 78/9-11.

⁵⁶ Bk. İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 48.

⁵⁷ Bk. Müsned, VI, 226; Buhari, "Savm", 51; "Zekat", 30, "Teheccüd", 20, Müslim, "Zekat", 40.

⁵⁸ Çağrı, Mustafa, İslâm Düşüncesinde Ahlak, s. 65-68.

içermektedir.⁵⁹ Bunun gibi, Allah'ın helal kıldığı bir rızık sebepsiz yere kişinin kendisine yasaklaması da doğru bir davranış sayılmaz.⁶⁰

Sonuç

İbnü'l-Cezerî *ez-Zehrü'l-fâih* adlı eserinde temelde insanların ahirette ebedî saadet ulaşması için dünyada yapması ve sakınması gereken davranışları ele almaktadır. İbnü'l-Cezerî eserinde havf/korku eksenli bir anlatımı tercih etmiş ve kaynakları bu çerçevede kullanmıştır. Böylece müjdeleyici olmaktan çok sakındıran bir dili tercih etmiştir. Onun eserinde dikkat çektiği davranışlar literatürde büyük günahlar olarak bilinen ve Peygamberin kaçınılmasını istediği davranışlardır. Bu günahların bir yönü evrensel ahlak ilkelerini oluşturması nedeniyle tüm inanç/ahlak sisteminde kaçınılması gereken davranışlardır. Bu konular günümüzde de geçerliliğini sürdürmekte insanların en çok ihlal edilen konuları oluşturmaktadır. Bu nedenle eser, günümüz açısından istifade edilebilir konumdadır.

İbnü'l-Cezerî konuları işlerken ayet ve hadislere de müracaat etmiştir. Ancak o ayetlerin tefsirini iş'arî metotla yapmış, hadislerde isnadsız rivayetlere yer verebilmiştir. Eserin anonim şiirlerle desteklenmesi eserin üslubunu renklendirmiştir. Bununla birlikte peygamberlerden, sahabeden, tabiinden, mutasavvıflardan ve ismi zikredilmeyen şahsiyetlerden (salihler) yapılan alıntılar esere rivayet odaklı bir hava katmıştır. Bunun dışında Benî İsrâil peygamberlerinden yapılan alıntılar İsrâiliyyâta yer verildiğine dair bir izlenim uyandırmıştır.

Muhtevâ açısından İbnü'l-Cezerî, hükûkullah kavramına verdiği anlam paralelinde dünya ve ahiret dengesini dünya aleyhine bozmuş, bu konuda zâhidane bir tavır sergilemiştir. O eserde sistematik bir anlatım yerine serbest bir tarzı tercih etmiştir. Dünya ve ahiret arasındaki ilişkiyi her vesileyle belirtmiştir. Onun üslubu ise müjdeleyici olmaktan ziyade korkutmayı/sakındırmayı hedeflemektedir. Bu nedenle zaman zaman mübalağalı bir üslup kullanmış, dinen izahı zor konulara da başvurmuştur. Eserde dünya hayatı zemmedilmekte, ahirette hesap vermenin zorlulukları türlü biçimlerde anlatılmaktadır. Eserin "keramet-maûnet" anlayışı etrafında örgülenmesi de dikkati çeken bir diğer konudur. İbnü'l-Cezerî konuların anlaşılabilmesi için teşbih, temsil, tasvir ve teşhis gibi yöntemlere de başvurmuştur. Ayrıca konuların şiirlerle açıklanması ifadeyi de güzelleştirmiştir. O eserde ölümden başlayarak cennet ve cehenneme giden yolda karşılaşılabilecek tüm aşamalara değinmiş ve buraların ahvalinden bahsetmiştir. Ancak onun dile getirdiği ahiret konularının İslam itikadı açısından durumunu tespiti yönelik mukayeseli bir çalışma yapmak gerekmektedir. Bu çalışma aynı zamanda mevize türünde yazılan eserlerin itikadî açıdan durumunu örnekleme açısından da önemlidir.

⁵⁹ Örneğin, helalinden yemek için kılı kırk yaran Fuzayl el-Askalânî (ra) elini balığa uzattığında eline balığın dikenini batır. Bunun üzerine ömrünün geri kalan kısmında balık yemeyeceğine dair Allah'a yemin eder. Bk. İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 88.

⁶⁰ Bu konuda bk. "Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Tahrim 66/1.